

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ХАРКІВЩИНІ

Т. М. Кравчук

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

Вплив процесів європейської інтеграції на сферу вищої освіти, орієнтування України на входження в освітній та науковий простір Європи потребують модернізації освітньої діяльності в контексті вимог, зумовлених приєднанням до Болонського процесу. Невипадково одним із пріоритетних завдань сьогодення є пошук нових підходів до розробки змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх учителів нової формації, здатних до плідної творчої праці в сучасних умовах, які володіють не тільки системою спеціальних знань, а й сформованістю і зрілістю професійно значущих якостей, відповідною кваліфікацією. Це стосується і сфери фізичної культури та спорту. Вагоме місце у реалізації цього завдання займає критичне вивчення і творче використання надбань минулого в галузі підготовки вчительських кадрів з фізичної культури.

Як свідчить аналіз історико-педагогічної та сучасної літератури, окремі питання становлення та розвитку системи підготовки педагогічних кадрів з фізичної культури в Україні розглядалися в працях О. Вацеби (2001), Л. Сущенко (2003), Є. Чернової (1959), Г. Шепеленко (2002) та ін. Але дослідники не ставили завдання проаналізувати питання зародження та розвитку професійної підготовки педагогічних кадрів з фізичного виховання на Харківщині.

Мета статті — на основі вивчення й аналізу архівних матеріалів та інших джерел дослідити перші кроки становлення системи професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури на Харківщині.

Аналіз історико-педагогічної літератури та інших джерел показує, що початком становлення професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури на Харківщині можна вважати початок ХХ ст. Саме в цей час починають відкриватися перші заклади з підготовки педагогічних кадрів у галузі фізичної культури. Так, у 1910 р. при Харківському гімнастичному товаристві «Сокіл» було організовано короткотермінові курси з підготовки вчителів та інструкторів фізичного виховання.

У 1912 р. в Харківському навчальному окрузі поряд із вже існуючими курсами було відкрито короткотермінові двомісячні курси фізкультури. Курси готували вихователів та вчителів загальноосвітніх середніх навчальних закладів, які після закінчення одержували свідоцтво вчителя

з правом викладати фізичне виховання в середніх закладах освіти.

Слід зазначити, що після 1917 р. курси фізкультури залишаються основними закладами з підготовки викладацьких кадрів з фізвиховання на Харківщині. У 1919 р. у Харкові почали також працювати короткотермінові Окружні організаційно-інструкторські курси з підготовки інструкторів спорту і Вищі курси фізичного розвитку та допризовної підготовки. Створення короткотермінових курсів відіграло важливу роль у підготовці вчительських кадрів з фізвиховання для різних навчальних закладів України.

У 20-ті роки ХХ ст. у зв'язку зі зміною соціально-економічного становища в Україні уряд затвердив низку положень щодо необхідності введення фізичного виховання в середніх та вищих навчальних закладах як невід'ємної складової різнобічного гармонійного розвитку особистості. Серед них були Положення про фізичну культуру в школах профосвіти та політосвіти (1924 р.), постанови про заняття фізкультурою в установах соціального виховання (1925 р.), школах ФЗУ та фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів (1926 р.). У цих та інших документах перед освітніми закладами, державними установами та громадськими організаціями було висунуто головне завдання — увести фізичне виховання до планів їх роботи.

Вивчення архівних матеріалів та історико-педагогічної літератури свідчить, що введення фізичного виховання як обов'язкового предмета до навчальних планів більшості освітніх закладів збільшило потребу у кваліфікованих учителях із цього профілю. З метою вирішення цієї проблеми на Харківщині починають створюватися нові стаціонарні курси з підготовки майбутніх учителів фізвиховання для установ соціальної освіти, професійних шкіл та інших навчальних закладів.

У 1924 р. в Харкові було відкрито Всеукраїнський будинок фізичної культури з трьома відділеннями: антропометричним кабінетом, кабінетом корегуючої гімнастики та залом педагогічної гімнастики. На базі будинку організовано шестимісячні курси, які мали готувати спеціалістів з фізкультури різного профілю, зокрема для установ соціального виховання, професійної освіти та клубів. У грудні 1924 р. на загальних зборах курсантів й інструкторів фізичної культури було

обговорено і затверджено організаційні питання та зміст роботи курсів. Збори прийняли рішення почати заняття лекційним методом, негайно визначити обсяг і основні форми інших занять, посилити зв'язок між педагогами та курсистами [6, арк. 2].

Але архівні джерела свідчать, що зростаючу потребу у кваліфікованих учительських кадрах з фізвиховання випускники Харківських курсів не задовольняли. І на першій Всеукраїнській науково-методичній нараді з фізичної культури, що відбулася в Харкові в лютому 1925 р. було розроблено і затверджено новий план підготовки фахівців з фізвиховання. Згідно з планом Харківські курси було реорганізовано у Всеукраїнські з однорічним терміном навчання, поряд з цим відкрито короткотермінові курси фізкультури, а до навчальних планів Харківських інститутів народної освіти та медичного інституту уведено теоретичні та практичні заняття з фізичного виховання.

Створення Всеукраїнських однорічних курсів фізкультури спрямовувалося на підвищення рівня підготовки вчительських кадрів з фізвиховання. У «Положенні про Всеукраїнські курси фізичної культури» (1926 р.) наголошувалося, що головним завданням цього навчального закладу була підготовка майбутніх учителів фізвиховання, озброєних теоретичними знаннями та практичними вміннями і навичками, необхідними для роботи в установах соціального виховання, професійних школах та фабрично-заводського учнівства.

На Всеукраїнські курси приймали 60 осіб віком від 18 до 32 років із середньою освітою. Зарахування на курси проводилося за рішенням педагогічної ради відповідно до результатів, отриманих абітурієнтами на вступних іспитах. Для проведення іспитів було створено чотири комісії: загальноосвітню, яка встановлювала рівень знань з української та російської мови, математики, фізики та хімії; медичну, що визначала стан здоров'я та придатність до занять фізичними вправами; психотехнічну для проведення професійного відбору щодо керівництва фізичною освітою та фізичних досягнень для визначення ступеня фізичних здібностей абітурієнтів. У 1928 р. термін навчання на Всеукраїнських курсах було збільшено до двох років, що сприяло поглибленню змісту педагогічної та спеціально-методичної підготовки курсистів [7, арк. 50].

Слід зазначити, що в 1927 р. Всеукраїнські курси фізкультури було приєднано до установ Народного комісаріату освіти. Так, згідно з постановою «Про приєднання Всеукраїнських курсів фізкультури до мережі установ НКО» навчально-методичне керівництво курсами ВРФК передавала Наркомосу, при якому було створено посаду інспектора фізичної культури, що мав керувати всіма однотипними курсами фізкультури

та постановкою фізичного виховання в різних навчальних закладах. Централізоване управління курсами безумовно сприяло покращенню їх роботи, було розроблено нові навчальні програми, посилено контроль за якістю викладання педагогічних та спеціально-методичних дисциплін [6, арк. 78].

Короткотермінові курси фізкультури, відкриті у Харкові в 1925 р. були шестимісячними за терміном навчання і випускали вчительські кадри для різних освітніх закладів міста [7, арк. 28-30]. Рішенням першої Всеукраїнської наради заняття з фізичного виховання почали також упроваджувати в педагогічному та медичному навчальних закладах Харкова. З цією метою у 1925 р. в Харківському інституті народної освіти та медичному інституті були відкриті кафедри фізкультури. Кафедри очолив відповідальний секретар Всеукраїнської ради фізичної культури, теоретик і методист з фізичного виховання доктор В. Блях. Уведення теоретичних та практичних занять з фізкультури до навчальних планів цих закладів мало не лише сприяти оздоровленню студентів і покращенню їхньої фізичної підготовки, а й давати майбутнім педагогам і лікарям ґрунтовні знання для проведення фізичного виховання у школах та медичних закладах [6, арк. 48].

Поряд з цим, для перевірки якості загальнопедагогічної та фахової підготовки випускників курсів та інших закладів де готували педагогічні кадри з фізичної культури, в Харкові у 1925 р. при науково-методичному комітеті Вищої ради фізичної культури України була створена Всеукраїнська кваліфікаційна комісія, до якої входили представники різних відомств фізичної культури, а також спеціалісти з педагогіки та методики. Якщо комісія визначала, що рівень загальнопедагогічної та фахової підготовки випускників задовільний, вони здобували звання вчителя фізичного виховання [5, арк. 18].

У 20-ті рр. ХХ ст. в Харкові розгортається і науково-дослідна робота з фізичної культури. 14 липня 1921 р. згідно з наказом головнокомандувача Збройних сил України М. Фрунзе у Харкові відкрився Український науково-експериментальний інститут фізичної культури, який став одним із перших в країні науково-дослідних інститутів з цієї галузі освіти.

Слід відзначити, що з листопада 1922 р. у Харкові почав друкуватися журнал «Вісник фізичної культури», присвячений питанням фізичної освіти, виховання і спорту, який став провідником фізичної культури в Україні. Поряд з науковими статтями та хронікою подій у галузі фізичної культури та спорту в різних країнах на сторінках журналу друкувалися навчально-методичні матеріали: комплекси фізичних вправ для дітей різних вікових груп, розробки уроків для шкіл, а також методичні рекомендації для

майбутніх учителів фізвиховання та правила змагань з окремих видів спорту. Із журналом співпрацювали відомі фахівці з фізичного виховання та медицини України, Росії та зарубіжних країн, серед них були такі вчені, як Г. Дюпперонн, І. Ганф, Р. Ейдеман, Б. Кальпус, Л. Палладін, Н. Подвойський, Є. Покровський та ін.

У лютому 1926 р. урядом України було прийнято постанову про поліпшення роботи з фізичної культури в республіці, а в березні відбулася друга Всеукраїнська науково-методична нарада з фізичної культури, на якій поряд з підведенням підсумків роботи Вищої ради фізичної культури України та аналізом стану фізичного виховання молоді розглядалися питання покращення якості підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання. Із слухними пропозиціями щодо удосконалення теоретико-методичної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання виступили харківські спеціалісти В. Блях, В. Бедункевич, С. Привіс та ін. Так, складаючи навчальні підручники і посібники для слухачів курсів фізичної культури та студентів педагогічних закладів, професор В. Блях окремо виділяв теоретичні знання та практичні вміння й навички з фізичного виховання школярів, якими мав оволодіти майбутній вчитель. Головними серед них В. Блях уважав знання з теорії фізичного виховання, методики окремих видів спорту, основ біомеханіки, фізіології людини та лікарсько-педагогічного контролю, а також педагогічні вміння проведення уроків фізкультури, спортивних змагань та свят.

Цікаві дані з питань підготовки вчительських кадрів з фізвиховання висвітлювалися в працях досвідченого викладача-методиста Всеукраїнських курсів фізкультури М. Філя. Так, у статті «Головні моменти підготовки та перепідготовки робітників фізичної культури», надрукованій у педагогічному журналі «Шлях освіти» (1927), він розкрив головні напрями підготовки майбутніх учителів фізвиховання, визначив вимоги до неї та критично проаналізував зміст, форми і методи роботи викладачів курсів фізкультури.

Залежно від установ, де мали працювати майбутні вчителі фізвиховання, М. Філь виділяв такі напрями їхньої підготовки: шкільний, педвузівський, клубний, лікувально-профілактичний, сільський, організаційно-методичний, суддівський та науково-контрольний. Фахівець уважав за недоцільне існуюче на той час визначення майбутніх спеціалістів у галузі фізвиховання як інструкторів фізкультури. Він зазначав: «Викладання фізичної культури, де б воно не проводилось — є робота безумовно педагогічна і краще було б встановити звання просто викладача фізкультури того чи іншого ухилу» [4, с. 186].

Аналіз архівних даних та історико-педагогічної літератури свідчить, що у 1929 р. відповідно до но-

вого плану роботи у галузі підготовки спеціалістів з фізичної культури затвердженого Народним комісаріатом освіти України, у Харкові при інституті народної освіти було відкрито спеціальний відділ фізичної культури.

Слід зазначити, що цей навчальний заклад значно відрізнявся від попередніх за умовами прийому абітурієнтів, терміном навчання, змістом підготовки та кваліфікацією, яку отримували випускники. На відділ фізкультури при Харківському інституті народної освіти приймалася молодь у кількості 60 осіб з вищою педагогічною освітою та практичною спортивною підготовкою. Навчалися майбутні вчителі протягом одного року і залежно від рівня підготовки одержували право викладати фізкультуру на короткотермінових курсах, у педагогічних технікумах або у вищих навчальних закладах [2, с. 5—6].

Зростання фізкультурного руху та широке впровадження фізичного виховання до установ вищої, середньої та початкової освіти України на початку 30-х рр. ХХ ст. знову викликало необхідність перебудови організації та змісту підготовки майбутніх учителів фізичного виховання. Виникла потреба розробки нових навчальних планів та програм з чітким визначенням профілю підготовки майбутніх спеціалістів.

У 1930 р. ВУЦВК і колегією Наркомосу було прийнято постанови «Про дальші шляхи розвитку фізичної культури в УРСР» та «Про реорганізацію системи педагогічної освіти», які ліквідували попередню систему підготовки викладачів фізвиховання і у Харкові на базі відділу фізкультури при інституті народної освіти було відкрито педагогічний інститут фізичної культури. Інститут був трирічним за терміном навчання і мав готувати спеціалістів вищої кваліфікації. До інституту приймалася молодь переважно чоловічої статі віком від 17 до 30 років із закінченою середньою освітою у кількості 100 осіб. Але ядром інституту стали 22 студенти, переведені з трирічного відділу фізкультури при Київському ІНО, яких було відразу зараховано на II курс [3].

Вивчення і аналіз архівних джерел та історико-педагогічної літератури показує, що з перших років існування керівництво інституту разом зі студентами активно вирішувало питання організації навчально-виховної та спортивно-масової роботи: було налагоджено зв'язок з Науково-дослідним інститутом фізкультури, який мав дати майбутнім учителям навички з медичного контролю та антропометричних вимірів, обрано загальноінститутський профком з академічною, економічною та культурно-побутовою комісіями, виділено студентів для проведення фізкультурних заходів на виробничих підприємствах міста.

Незважаючи на те, що інститут містився спочатку в будинку колишньої церкви Харківського

університету, де був лише один зал з двома невеличкими кімнатами, що використовувалися вдень як аудиторії, а з вечора як гуртожиток, студенти вчилися з великим піднесенням, розуміючи важливість обраної професії. Поліпшенню матеріально-технічної бази сприяв перехід інституту в 1932 р. у відомство Вищої ради фізичної культури України. Інституту було передано гімнастичні зали та навчальні кімнати Харківського будинку фізкультури, стадіон «Динамо» та приміщення під гуртожиток [1, с. 22].

Першими викладачами дисциплін з циклу фізичного виховання були кваліфіковані спеціалісти В. Бедункевич (боротьба, лижі, важка атлетика), І. Бражник (гімнастика), А. Венедиктов (лікувальний і спортивний масаж), П. Заковорот (фехтування і рукопашний бій), К. Іванов (анатомія), Н. Куницин (теорія і методика фізичного виховання), С. Романенко (спортивні ігри), Н. Тесленко (фізіологія) і М. Філь (історія фізичної культури). За свідченням Є. Чернової, у період 1932—1934 р. до інституту було направлено кращих випускників Московського і Ленінградського інститутів фізичної культури, серед яких були П. Собенко, А. Данилов, М. Романенко, Н. Виставкін та ін.

Підвищенню рівня навчально-виховної роботи сприяло створення в інституті у 1933 р. перших кафедр, якими керували відомі на той час науковці та методисти. Кафедру анатомії очолив академік В. Воробйов, гігієни, лікувального контролю і масажу — професор В. Блях, педагогіки і психології — професор П. Рубінштейн, фізіології — Н. Тесленко, теорії і методики фізичного виховання — доцент М. Філь.

З метою покращення спортивно-педагогічної підготовки студентів в інституті було відкрито кафедри гімнастики й спортивних ігор, легкої та важкої атлетики, плавання і лижного спорту, боротьби, фехтування та рукопашного бою, які очолили провідні фахівці з різних видів спорту Б. Бедункевич, І. Бражник, П. Заковорот, С. Романенко та ін. Кафедри постійно поповнювалися кращими випускниками інституту. З першого випуску інституту на педагогічну роботу було залишено близько 40 осіб, серед яких В. Зінченко, Д. Оббаріус, Н. Теппер та ін. [1, с. 25].

У зв'язку з нестачею тренерів з окремих видів спорту при інституті на правах середнього навчального закладу було створено школу тренерів з відділами гімнастики, легкої та важкої атлетики, велосипедного й ковзанярського спорту, плавання, спортивних ігор, боротьби та боксу. До школи приймали спортсменів високого класу, які

добре знали практику, але не мали необхідної теоретичної спеціальної та психолого-педагогічної підготовки. У 1936 р. середня школа була реорганізована у Вищу школу тренерів. У ці ж роки при інституті відкрилася екстернатура для викладачів фізвиховання з практичним стажем роботи але без вищої освіти. На перший курс було прийнято 20 осіб, серед яких були провідні спортсмени країни. Заняття проходили у вечірні години та вихідні дні.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що в 30-х рр. ХХ ст. інститут фізкультури за якістю спеціальної та педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання займав на Україні вагоме місце. За п'ять років свого існування він перетворився в провідний навчальний заклад з міцною науковою-педагогічною та матеріальною базою. Так, у 1930—1931 рр. на першому та другому курсах навчалось всього 100 осіб, 1932 р. — 250, а в 1935 р. на денному та вечірньому відділеннях інституту нараховувалось 1150 осіб. Близько 400 осіб навчалось у Вищій школі тренерів [1, с. 26].

Таким чином, у період 20—30 рр. ХХ ст. на Харківщині було зроблено перші кроки в пошуках змісту, форм і методів професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізвиховання. Поступово відкривалися нові навчальні заклади з підготовки вчительських кадрів з фізичної культури різного профілю, зокрема короткотермінові та однорічні курси фізкультури, відділ фізичної культури при інституті народної освіти, було засновано перший в Україні вищий заклад фізкультурної освіти. Відомі харківські фахівці в галузі фізичного виховання, викладачі-методисти та вчителі-практики обґрунтовували доцільність одержання майбутніми вчителями фізвиховання систематичної теоретико-методичної та необхідної загальнопедагогічної підготовки.

Література:

1. Киевский инфизкульт: годы и люди / Под ред. В.Н. Платонова. — К.: Здоровье, 1990. — 216 с.
2. Про підготовку викладачів фізкультури // Бюлетень Народного комісаріату освіти. — 1929. — № 32.
3. Про умови прийому до інституту і технікумів фізичної культури на 1930/31 навчальний рік // Бюлетень Народного комісаріату освіти. — 1930. — № 36. — С. 8—10.
4. Філь М.С. Головні моменти підготовки та перепідготовки робітників фізичної культури // Шлях освіти. — 1927. — № 5. — С. 184—192.
5. ЦДАВОВУ України. Ф. 166, Оп. 6. од.зб. 1424.
6. ЦДАВОВУ України. Ф. 166, Оп. 6. од.зб. 10884.
7. ЦДАВОВУ України. Ф. 166, Оп. 8. од.зб. 529.